

Faragó L. (szerk.) (2018): Kortárs térelméletek kelet-közép-európai kontextusban (Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 397 o.)

NEMES NAGY JÓZSEF

NEMES NAGY József: professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Regionális Tudományi Tanszék; 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/c.; nemesnagy@t-online.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8838-3752>

József NEMES NAGY: professor emeritus, Department of Regional Science, Eötvös Loránd University; Pázmány Péter sétány 1/c., H-1117 Budapest, Hungary; nemesnagy@t-online.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8838-3752>

A társadalmi térelmélet a hazai regionális tudomány kiemelt kutatási témaköre, ami megjelenik az MTA legújabb tudományos nomenklatúrájában is. A témakör mai irányadó művelője *Faragó László*, aki e munka szerkesztőjeként s a háttér adó OTKA-kutatás vezetőjeként széles kutatói kört nyert meg a legújabb térelméleti irányzatokat bemutató, elemző, a korábról jobban ismerteket hangsúlyozottabban bíráló tanulmánykötet létrehozásába. A munkában 16 szerző 20 írása kap helyet, négy nagyobb blokkba rendezetten. A szerzők több tudományterületről verbuválódnak, a legnépesebb csoportot a regionalisták és geográfusok adják. Nincs könnyű dolga a recenzensnek egy ilyen vastkos és sokszínű kötet ismertetésekor, írásom nem is helyettesítheti a kötet kézbevétele, ezért az Olvasót mindenek felett erre biztatom.

Szűkebb értelemben vett „területi kutatói” attitűdömet nem megtagadva úgy látom, hogy a kötet írásait két, egymással érezhetően szembeeszlő, nyelvzetében is markánsan elkülönülő áramlat keretezi. Ennek egyik szála a hagyományos területi diszciplínák (geográfia, regionális tudomány, területi statisztika, más tértudományok) gazdagodása a filozófia és a tág társadalomtudomány szemléleti és fogalmi rendszereinek megértésével és adaptálásával, a másik pedig épp a szűkebb „területi” szakma újólagos, ismételt arculatvesztése, perifériára szorulása, elsüllyedése a tág nyugati társadalomtudomány határtalanul kiterjesztett társadalmi térproblematikájának elméleti és nyelvi útvesztőiben. Ez utóbbi folyamatot a tradicionális tértudományok szempontjából fékezendőnek vélem. A kötetben közölt tanulmányok többségében a társadalmi viszonyok „térhatásai”, a térformálás jóval hangsúlyosabb, mint a fordított reláció (a térbeliség és a térbeniség társadalmi hatásainak firtatása), az írások

többségében a társadalom és tér bárminemű (akár csak elemzési célú) szétválasztása is dominánsan elutasított álláspont.

A kötet négy nagy, a Bevezetést követő blokkja az alábbi címet viseli:

1. Pozitivistikus tértudomány: empirizmus és kvantitatív/statisztikai tudományos módszerek
2. Marxista és feminista földrajzi irányzatok
3. A posztmodern kor térfelfogásai
4. Új materialista relacionális térfelfogások

A négy cím már önmagában is előjelzi a munka karakterét. Jól ismert filozófiai és ideológiai fogalmak adják a rendező elvet: pozitivizmus, empirizmus, marxizmus, feminizmus, materializmus. Ami e sorból esetleg hiányozni látszik, azt egy időbeli elrendezéssel – „posztmodern kor” – külön blokkban találjuk, óvatosan sejtetve, hogy a „legmaibb” szakaszhoz nem ragasztható (még?) igazán meghatározó filozófiai, ideológiai, politikai (és módszertani) fogalom. Több írás tartalma azt a kijelentést is megengedi, hogy munka erőteljesebben szól a társadalmi, politikai kategóriákról, mint magáról a térről és a legfontosabb térkategóriákról.

Semmiképp sem leértékelve a kötet többi tanulmányát kiemelten hívom fel a figyelmet a szerkesztő által jegyzett *Bevezetőre*, amely – a négy nagyobb blokk legfőbb momentumait egymással is szembesítve, a kutatási célokat megjelölve – egységesíti a munkát. Ezzel egyben megkönnyíti a recenzius helyzetét, aki így – egyes tanulmányokhoz fűzhet rövid megjegyzéseket. Megtörve az írások sorrendjét ide érdemes kötni *Faragó Lászlónak* a kötet harmadik blokkjába illesztett tanulmányát („*A tér semmi és minden*”), amely – szemben a fenti bevezetésben említettekkel – valóban a tér tartalmára, filozofikus értelmezési lehetőségeire koncentrál, a szerzőnek az elmúlt évtizedekben végzett tereleméleti kutatásain, korábban publikált gondolatain nyugvó, a címében is megjelenő radikális végkövetkeztetésű, summázó írás. Jómagam, hétköznapi területi kutatóként, regionalistaként nem tudtam, nem tudok mit kezdeni a „minden” és/vagy a „semmi” kutatásával. De ez már örökre az én gondom marad.

Hogy ne maradjak csupán az elandalító kötetajánló szerepénél (legyen ez a kiadó marketingfeladata), itt utalok arra, hogy – ahogy az egész kötetben – a Bevezetésben sem jelenik meg markánsan a címben megfogalmazott „*regionális*” kontextus, amit magam a kapottól eltérő tartalommal vártam. Nyugati gondolatok, magyar szerzők és esettanulmányok adják a munka alapvető karakterét, amit szinte minden tanulmány rendkívül gazdag hivatkozási jegyzékében – a magyaron túl a más országokból valók – feltűnő hiánya is jelez. Leegyszerűsítő, a nyugati tudomány által a térségre ráakasztott, sok sajátos színt, gondolatot kitararó, ezért az egész térséget is leértékelő bő köpenynek tűnik az az állítás, hogy Kelet-Közép-Európa országai mind „*posztszocialista*” szakaszban vannak. Ha valamilyen irányban továbbvihetőnek látom a kutatást, akkor egy kelet-közép-európai szerzőgárdára épülő kezdeményezés jön szóba. Az ebben a könyvben leírtakra támaszkodva megfogalmazhatók és körbeküldhetők olyan

kérdések, amelyekre választ kapva fontos és érdekes kép rajzolódhat ki a régió és regionalistái „térelméleti állapotairól, álláspontjairól”. Első alkalomként egy ilyen tartalmi súlypontú, nemzetközi részvétellel szerveződő MRTT-rendezvényre is sor kerülhetne.

Az első blokk 5 tanulmánya különböző közelítésben érinti a kvantitatív módszertan és a pozitívizmus viszonyát. Életkorom és a néhányak által ismert, idehaza elemeiben megerősítve használt és idézett, máskor épp kritikusan címkézett, lassan három évtizedre nyúló „térelméleti életszakaszom” okán a kötet első nagy blokkjának bemutatásakor kell leginkább óvakodnom a túlzó elkalandozástól.

Itt *Tagai Gergely*, a szociálfizikai gondolkör és módszertan legkiválóbb hazai szakértőjeként ad közre a kötetben egy írást (*Az abszolút tér idejének filozófiai gyökerei és hatása a kortárs tértudományokra*). Ez a témakör a térelmélet és a területi elemzés egyik legvirulensebb irányzata a mai napig. A tanulmány címevel kissé vitatkozva, megítélesem szerint a szociálfizikai közelítés a térfelfogások szempontjából egyaránt interpretálható az abszolutista felfogás mentén (az „üres” teret a „dolgok” töltik ki) és relationalista közelítésben (a „dolgok” viszonya, kapcsolatrendszere hozza létre a teret). Bár a fizikai és a társadalmi tömegek megfeleltetése lényegében feloldhatatlan tartalmi különbségeket rejt, elemzési eszközként az ide sorolható két fő módszer – a gravitációs, illetve a potenciálmódel – mindmáig visszatér, kiegészülve más fizikai, természeti analógiák bevetésével.

Ginelli Zoltán két kiváló tanulmánnyal szerepel a blokkban (*Térbeli forradalmak: a „kvantitatív forradalom” és a pozitívista térelméletek*, illetve *A „kvantitatív forradalom” Magyarországon*). Az első tanulmány a kvantitatív eszköztár példáján a „tudástermelési földrajz” nem elsősorban geográfiai, hanem társadalmi, történelmi meghatározottságú szemléletébe ad bepillantást. Az írás – a szerző szerint „provokatív”, szerintem egyáltalában nem ilyen, hanem – a felhalmozódott tudás bázisán ma az egyedüli utat megjelölő gondolattal zárul: „vajon a kritikai-kvantitatív és a kvantitatív-kvalitatív ellentétek áthidalásával nem lehet egyszerre kritikai, kvantitatív és pozitívista társadalomföldrajz vagy tértudomány?” Lehetne, sőt már ma is ilyen – a komolyan vehető kutatók műveiben.

Az természetes, hogy a második írás témája, a kvantitatív eszköztár előretörése a hazai területi kutatásban – annak térelméleti kiágazásaival együtt – kissé másként látszik „belülről”, a folyamat aktív részeseként, mint az újabb idők, generációk indokoltan kritikus szemüvegén át. Itt talán csak annyit: *Ginelli* írásában a részletekbe menő kritikai elemzéshez képest kissé háttérbe szorul egy momentum: annak elismerése (felismerése), hogy a hazai területi kutatások sokszereplős „tudástermelésében” épp a kvantitatív eszköztár (minden tökéletlenségével együtt) nyitotta meg az utat a leghagyományosabb leíró pozitívizmustól egy árnyaltabb térértelmezés irányába. Térelméleti szempontból ez alapozta meg napjaink új (leegyszerűsítve: „térinformatikai”) irányzatainak és eszközeinek meggyökeresedését is – egyebek mellett a térparamétereknek a kvantitatív elemzésekben való önálló, kiemelt szerepeltetésével – a teljes nem-

zetközi területi publikációs térben. Ugyancsak a kvantitatív irányzatból jön a kardinális, nem pusztán módszertani, hanem elméleti jelentőségű „módszer”, az autokorrelált területi modellek használata is. Az erős kritikai hangvételű áttekintést záró gondolat az írásban hasonló tartalmú az előző tanulmányéhoz: a szerző itt is a különböző irányzatok, szemléletek együttes felhasználásában lát esélyt a térbeli társadalmi folyamatok teljesebb megértéséhez. Magam is így gondolom.

Dusek Tamás tanulmánya (*A tudományos magyarázat problémája a területi kutatásban*) az egész területi kutatást (itt főleg a társadalomföldrajzra leszűkített földrajztudományt) teszi mérlegre, kevésbé filozófiai és ideológiai, mint tudományelméleti hangsúllyal. Varga Attila tanulmányának (*Földrajzi, makro- és regionális gazdasági elemzés*) – amely a blokkot zárja – középpontjában két kiemelt reláció áll: egyrészt annak bemutatása, miként hat az elemzési módszertanra a vizsgálat térbeli léptéke, másrészt a helyi adottságok és a fekvési relációk közül kiemelt agglomerációs hatás viszonya.

A területi kutatásban (is) lezajlott, immár fél évszázados „kvantitatív forradalmat” is elérte a forradalmaknak a történelemből jól ismert sorsa: ellenforradalma(ka)t – de nevezhetjük újabb forradalmaknak, korrekcióknak, fordulatoknak is őket – generált, a jól ismert „megőrizve megszüntetés” elemeit megtartva. Ezzel ismerkedhetünk meg a könyv 2–4. blokkjainak gondolatgazdag, szemléleti újdonságokat is tartalmazó, széles nemzetközi kitekintésű tanulmányaiban.

A második blokkot talán kissé meglepő fogalom párosítás – *marxista és feminista irányzatok* – fogja össze. Talán megkockáztatható lett volna a „kritikai” földrajz (térelméletek) megjelölés beemelése a blokk címébe.

A feminista (gender) hangsúly Timár Judit (*A feminista és a marxista földrajz kapcsolata: összekötő és elválasztó diskurzusok a térről*) és Sági Mirjam (*Test és tér: patriarchális viszonyok újratermelése városi köztereken*) tanulmányaiban került előtérbe. A (neo)marxista nézetrendszer számos elemét taglalják Czirfusz Márton, Jelinek Csaba, Berki Márton (*Marxista nézetek a térről és a térbeliségről*) és Egyed Ildikó (*A tértermelés neomarxista kritikája: a technokrata térreprezentációktól a lefebvre-i városhoz való jog instrumentalizációjáig*) írásai. A marxista alapú társadalomkritikai gondolatokon túl az e tanulmányokban idézett nagy hatású művek – a marxista filozófiai, politikai irányzat kritizálható momentumaként – a „teresítés” hiányát is megjelenítik.

E blokkba került Czirfusz Márton (*Az egyenlőtlen fejlődés a magyarországi közmunka példáján*) tanulmánya, bár tartalmát tekintve akár a kötet negyedik blokkjához is köthető lenne.

A harmadik blokk bevezető, áttekintő írása Faragó László tanulmánya („*Posztista terek*”). Az írás szinte dokumentatív erővel mutatja fel a posztmodernnek nevezhető irányzatok, írások rendkívüli tarkaságát. Mindebből ered a „rendrakás” (ha használhatom ezt, a posztmodernben szinte tiltott kifejezést) lehetetlensége, helyébe lép a megengedőbb diskurzusfogalom. A kötetben ennek szellemében tárgyalják a különböző „tereket” az itt sorjázó, színvonalas tanulmá-

nyok: Varró Krisztina (*Fókuszban a terek „politikai eredete”*: diskurzuselméleti megközelítés hozadéka a térelméleti kutatások számára), Egyed Illdikó (*A tér és a hatalom anti-esszencialista koncepciója: Foucault és a neomarxista, posztstrukturalista kritikák*) és Berger Viktor (*Online terek fenomenológiája. Adalékok a (késő) modern tér tapasztalatok értelmezéséhez*) munkái. E tanulmánycsokrot is Faragó László – a recenzió elején már említett – írása zárja.

A negyedik blokk tanulmányai egy figyelmet érdemlő fordulatba engednek bepillantást (nevezhetjük akár „visszafordulásnak” is). A felvezető tanulmány itt Fabók Márton és Berki Márton írása (*Új materialista relacionális térelméletek: a reprezentáción túl, a szövevények hálójában*). A sokszálú irányzat a folyamat- és térértelmezésbe újra beemeli a „tárgyi világot”, a posztmodern irányzatokban meghatározó társadalmi és nyelvi konstrukció értelmezése mellé.

Három esettanulmány szerepel ebben a blokkban: Berki Márton és Tolnai Gábor Nándor (*A közép-ferencvárosi waterfront funkcionális átalakulásának cselekvőhálózat elméleti vizsgálata*), Lendvai Márton (*Az assemblage gondolkör: elmélet és gyakorlat a medgyesegyházi dinnyetermesztés példáján*) és Fabók Márton (*Materiális infrastruktúrák és társadalmi térbeliség: a hazai áramellátás átalakulásai*). Mindhárom hazai történéseket ír le és értelmez, hagyományosabb és újabb fogalmi közelítések bevetésével, a nemzetközi szakirodalomból merítve, érdekes közelítéseket, modelleket ajánlva fel a kutatóknak a térelemzésre. Mind a cselekvőhálózat-, mind az assemblage elmélet – elegánsabb elnevezéssel – a rendszerszemléletű vizsgálatokra utal vissza, azok statikus és kvantitatív közelítését dinamikus, kvalitatív folyamatközpontú szemléletre váltva, a teret inkább csak általános háttértényezőként szerepeltetve. A fent említett „visszatérés” határozottan téri-területi súlypontú példája Fabók Márton írásának ún. TPSN elemzési kerete, amely négy „hagyományos” térkategória – a terület (Territory), a hely (Place), a lépték (Scale) és a hálózat (Network) – dimenziói mentén mozog.

A kötet mindegyik tanulmánya gondolatilag nyitott, sok részletében a tudományos pluralizmus mellett érvel. Jó alap a „tanulásra” és az eszmék cseréjére is, arra, hogy a hazai „területi szakma” tovább folytassa a térelméleti kutatásokat, talán kissé hangsúlyosabb „téri” tartalommal, valamint a hagyományos tértudományok és a tág társadalomkutatás térproblematikájának átjárhatóbb összekapcsolása mentén.